

KÖNYVSZEMLE

Sas Péter: *A heraldikus. Köpeczi Sebestyén József élete és munkássága.* I–II. köt. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2011. 624+646 oldal

Az 1970-es évek elején nem sokkal bölcsészdiplomám megszerzése s első tanulmányaim közlése után meghívott lakására Jakó Zsigmond professzor. Ismertem őt a vasárnapi bükki kirándulásokról, s néha a könyvtárban is találkoztunk. Személyes beszélgetésre addig még nem került sor köztünk. Diákéveim alatt – sajnos – nem volt tanárom. Kissé félve kopogtattam be a megjelölt esti órában lakására: vajon mit akarhat tőlem? Szépen berendezett lakásának dolgozószobájába a könyvtárszobán át jutottam, ott leültetett, s kérdezgetni kezdett terveimről. Utalt rá, hogy olvasta néhány írásomat, s örömmel hallotta kolozsvári elhelyezkedésemet. Majd kifejtette, egy ilyen „szerencsés” értelmiséginek egy nagy témát kell választani, azt kutatni, s nem a pillanatnyi elvárások szerint kis feladatokra pazarolni erejét. Aztán elmondta, hogy Kolozsvárt a levéltárakban rengeteg feldolgozatlan hagyaték található, nekem főleg a 19–20. századi személyekre hívta fel a figyelmemet. Akkor hallottam tőle, hogy Köpeczi Sebestyén Józsefnek, a heraldikusnak is feldolgozásra vár a hagyatéka, s még özvegye is él... Ismertem a nevet, családban is emlegették a híres cí-

merfestőt, de magamat irodalmárnak tartottam, s a címerfestés mégiscsak művészettörténésznek való téma, gondoltam. Nem tudom, másnak is ajánlotta-e a professzor a heraldikus hagyatékát, de az csak most, a 21. században talált feldolgozóra, Sas Péter személyében.

2011 decemberében került sor Sas Péternek *A heraldikus* című kétkötetes, a csíkszeredai Pallas-Akadémia Könyvkiadó gondozta pompás kivitelezésű munkája bemutatójára. A két tekintélyes kötet összesen 1270 lapot tesz ki, s úgy tűnik, mindent felölel, amit Köpeczi Sebestyénről érdemes az utókor számára megörökíteni.

Sebestyén József a múlt század közepső évtizedeinek anekdotikus kolozsvári alakja volt. Ő maga is hozzájárult a mendemondák terjesztéséhez. Így aztán életrajzából is elég nehéz kiszűrni a valós tényeket. Sas Péter minden bizonnyal Herepei János és Kelemen Lajos kézíratainak, levelezésének feldolgozása során került kapcsolatba a Sebestyén-hagyatékkal, az ő összegzésre váró életművével. Első írásait hat évvel ezelőtt közölte az erdélyi heraldikusról. Eredményeit a most megjelent mű első száz oldalán foglalja össze.

A Sebestyén család 1608-ban Báthory Gábortól nyert nemességet, és ekkor jogosult a köpeczi előnév használatára. Az édesapa, id. Sebestyén József a 19. század végén már nem a nemesi életformát folytatta. Igazgatótanító volt, fia megszületésekor éppen Széken, aztán Besztercén. Így a későbbi heraldikus Széken született 1878-ban, ott is keresztelték meg reformátusnak, de iskoláit már Besztercén végezte, a gimnáziumi osztályokat az ottani szász Evangélikus Gimnáziumban. Jól megtanult németül. A kortársak szerint nem is tett érettségit, már akkor erőt vett rajta bohém természete. (Az életrajzíró nem járt ennek utána, pedig az iskolai nyomtatott értesítőből egy s más kiderült volna.) Nem érezte jól magát a mostohaanyja vezette otthonukban, inkább művészeti pályára vágyott. Beiratkozott a fővárosi Minta-rajziskolába, majd ennek elvégzése után hazatért Besztercére – vívást tanítani. Bizonyára közben festegetett is. Belátta, hogy Erdély tudományos-művészeti központjában számíthat kibontakozásra, s ezért 1903 táján Kolozsvárra költözött. Itt Gyulay Richárd heraldikus és Sándor Imre genealógus vezette be a címerek világába. Az utóbbi bevonta az 1903-ban megindított Genealogiai Füzetek szerkesztésébe is. Az itteni közleményeknek ő lett az illusztrálója. A családtörténeti folyóirat révén munkakapcsolatba került a város számos tudósával, szerkesztőjével. Köztük Kelemen Lajossal is, aki barát-

jává fogadta, egyengette pályáját. 1907 tavaszán Sebestyén külföldi utat tett, felkereste Bécs, München, Párizs világhíres múzeumait, festőiskoláit. Hazatérte után már kolozsvári kiállításokon szerepelt, s egyre több megrendelést kapott címerfestésre. 1907 őszén évdíjas tagjául fogadta a budapesti székelyű Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság. 1908-ban az Erdélyi Múzeum-Egyesület szintén tagjai sorába választotta. Átmenetileg levéltári munkára is alkalmazzák. Talán 1913 táján nősült meg először.

Kibontakozó tehetsége a fővárosba hajtja 1914-ben, s ott az Országos Levéltár alkalmazza „megbízott címerfestőként”, vagyis elkészített munkái után darabszámra díjazták. 1915-ben felkérlik a „magyar birodalmi közép címert” megtervezésére. 1915 nyarán újra házasságot köt a Szilágyi Dezső téri református templomban. 1916-ban – saját állítása szerint – címereket fest a Bánffy Miklós és Kós Károly tervezte koronázási díszletekhez. 1918-as újabb válását és a világháborús összeomlást követően keveredik Kolozsvárra, ahol jelentkezik a Székely Hadosztályba, mely megpróbálja akadályozni a román bevonulást. Egyik csatában fél szemére majdnem megvakul. Hadnagyként esik hadifogságba. A brassói fellegrárban tartják egy ideig fogva, majd előneve alapján a háromszéki Köpecre internálják, ahol addig még soha sem járt. Itt 1919. augusztus 10-én feleségül veszi az 1895-ben született

miklósvári Gyenge Ilonát, aki házzal és szerény birtokkal rendelkezik a faluban. Együtt gazdálkodni kezdenek, két fiuk születik: András (1920) és Albert (1921).

A gazdálkodó köpeczi művészt már sokan számon tartják, nemcsak Kolozsvárt és Budapesten. Neve eljut Bukarestbe is, így történhetik meg, hogy 1921 nyarán őt kéri fel Nagyrománia új címerének a megkomponálására, miután e téren a román és francia szakemberek kudarcot vallottak. Olyan sikerrel kombinálja össze a megadott elemeket és festi meg a címert, hogy a király villásreggelin fogadja, s magas kitüntetéssel jutalmazza. Az 1, 2 és 5 lejes pénzérmeget is vele terveztetik meg. A kialakuló romániai magyar szellemi élet központjában, Kolozsvárt Kelemen Lajos egyengeti a művész útját. Állandóan cikkeket kér tőle a Pásztortűzbe, az Erdélyi Irodalmi Szemlébe, a Művészeti Szalonba. S ő hozza kapcsolatba a bethleni Bethlen család történetét feldolgozó Lukinich Imre budapesti történész professzorral. A monográfia illusztrációs anyagának az elkészítése lesz Sebestyén feladata. Be kell járnia mindazokat a helyeket, ahol Bethlenek éltek, építkeztek, s le kell rajzolnia a kastélyokat, templomokat, ezek emléktábláit, sírfeliratait – ráadásul állandó sürgetés mellett. Hét hónap alatt közel kétszáz rajzot és vázlatot készít, ezekből vagy másfélszáz jelenik meg az albumszerű kiadványban. Ezt eleinte kétkötetesre tervezik, de végül

az Athenaeum Kiadó egykötetesre szűkíti. A szerző és a kiadó, valamint a művész között Kelemen Lajos az összekötő kapocs. Állandó levelezésben áll ezekkel, a honoráriumokat is ő közvetíti. Hol el van ragadtatva Sebestyén munkáitól, hol takarékosagra figyelmezteti a kastélyból kastélyba látogató rajzoló, s nem egyszer sürgeti is a munkát. A megjelenés után Varjú Elemér, a tekintélyes fővárosi múzeumigazgató a Századok hasábjain megtámadja a könyvet, nem is a szövegét, hanem az illusztrációkat. Kelemen Lajos és Köpeczi Sebestyén József is felháborodva igyekeznek megcáfolni a bírálatot.

Az alkalmi feladatok után 1927 áprilisában Sebestyén József tehetségének megfelelő álláshoz jut: a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumnál alkalmazzák a címerek, egyházi kegyeszerek feldolgozására, az épített örökség számbavételére. Főleg ez utóbbi téren, a „Hargita-expedíció” keretében végez több kollegájával együtt igen értékes feltáró munkát. Járják a falvakat, templomokat, kastélyokat. Ismeretlen feliratokat rögzítenek, falfestményeket másolnak. Sok helyen Orbán Balázs után ő a következő műemléki feltáró. Részt vesz a múzeum félszázados ünnepségeinek a megrendezésében, az emlékkönyvben is tanulmányokkal szerepel. A hivatali kötelezettségek mellett ekkor már állandóan kap felkéréseket nemesi címerek festésére, a kibontakozó dalosmozgalom dalárdái-

nak és dalköreinek zászlótervezésére, jelvények, pecsétek megkomponálására. Véleményét kéri templomok és kastélyok stílszerű restaurálásánál. Ekkoriban született cikkei, tanulmányai egy-egy műemlék-épületet, műtárgyat írnak le, s örökítenek meg rajz- vagy fénykép-mellékleten. Csutak Vilmos kollégium- és múzeumigazgató nagyra értékeli munkásságát. S minden valószínűség szerint Sebestyén saját hibájából kerül vele konfliktusba. Fia, András a Székely Mikó Kollégiumban végezte az I. és II. gimnáziumi osztályt, igen gyenge eredménnyel. Kénytelen átvinni a kézdivásárhelyi Római Katolikus Gimnáziumba. De az igazgatóság nem adja ki iratait, mert a díjak befizetésével az állandóan anyagi gondokkal küzdő édesapa elmaradt. Ahelyett hogy intézné tartóztatását, Sebestyén ügyvédhez fordul, s olyan helyzetet terem, amely végül munkahelyének felmondásával zárul 1933 januárjában. Kénytelen családjával visszaköltözni Köpecre. Minthogy az ottani reformátusok részéről is kellemetlenség éri, 1934-ben Brassóban, fiaival együtt átér a római katolikus vallásra.

A nehéz gazdasági helyzetben családjával nyomorog. 1936-ban a gyulafehérvári római katolikus püspökségnek tesz ajánlatot a székelyföldi műemlék-templomok felmérésére. Pénz hiányában nem tudják alkalmazni. A 30-as évek végén Brassóban a Barcasági Szász Múzeumnál kap mun-

kalehetőséget. Így részt vesz a Fekete-templom régészeti feltárásában is.

A bécsi döntés Köpecezen (és nem Kolozsvárt – mint a tanulmány írja) éri Sebestyént, s 1940 októberében jön Kolozsvárra Kelemen Lajos hívásában bízva. Az Egyetemi Könyvtárhoz csak 1942 márciusában kapja meg könyvtárügyi kinevezését. Addig ideiglenes alkalmazásban van, s szerepet játszik a Székely Hadosztály Egyesület kolozsvári főszékének a megalapításában, elkészíti a zászló- és pecsétterveket, a kolozsvári Fellegváron leleplezésre kerülő emléktábla rajzát. 1941 végén megkapja a nemzetvédelmi keresztet. 1942-ben a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság rendes tagjai sorába választja. Az Egyetemi Könyvtár és a környező klinikák légoltalmi parancsnokává is kinevezik. S közben rajzolja a szebbnél szebb címereket, pecsétet, családfákat. Ünnepi alkalmakkor őt kéri fel a díszítés megtervezésére. Családi helyzete kínosan alakul. Fiait besorozzák, egyik meg is sebesül. Felesége, s néha fia is Köpecezen próbál a gazdasággal boldogulni. Könyörögnek, hogy jöjjön haza Kolozsvárról, segítsen nekik. Ő mind halogatja látogatását, biztatja őket a Kolozsvárra költöztetéssel. A feleség közben betegeskedik. 1945 januárjában a front átvonulása-kor megerőszakolják, s ebbe belehal. Nagyobbik fia, András 1946 júniusában öngyilkosságot követ el. Kisebbik fia világgá bujdosik.

A hatalomváltás után Sebestyént még jó ideig megtűrik állásában. Segíthet a gazdátlanul maradt főúri levéltárak begyűjtésében, Kolozsvárra szállításában. A 40-es évek végén újra megnősül. Az 1950-es években részt vesz a Szent Mihály-templom restaurálási munkálataiban, boltozat-záróköveket tervez. Templomokba készít évfordulós emléktáblákat. Diplomákat, tablókát, könyvborítókat rajzol. S mégis állandóan nyomorog. 1964 decemberében hal meg, Baráth Béla főesperes-plébános temeti, hangsúlyozva: „ha összefoglaló munka nem is maradt utána, az utolsó évtizedekben nem jelenhetett meg a heraldika terén, itt minálunk dolgozat, értekezés vagy kisebb-nagyobb irodalmi alkotás, melyben Köpeczi Sebestyén József ne szerepelne, vagy azok kiadásában nem működött volna közre”. Sírja a Házsongárdi temetőben van, szinte szomszédos a Kelemen Lajoséval.

Sas Péter bevezető tanulmánya főleg a levéltári anyagra és visszaemlékezésekre építve rajzolja meg a heraldikus életpályáját. A nem erdélyi közönségre gondolva egy-egy tájékoztató fejezetet is beillesztett az itteni tudományos élet alakulásáról. Kiemeli a művész virág szeretétét, kitűnő rajzkészségét. Mégis hiányérzetünk támad: Sebestyént művészként is el kellett volna helyezni a maga korában. Mi volt az európai és a magyar heraldika helyzete, milyen stílusirányzatokat követtek, hogyan kapcsolódott ezekhez mesterünk. Festő-

művészként hol a helye. Vajon a Mintarajziskolában kinek az osztályában tanult. Erdélyben csak a tudományos világgal voltak-e kapcsolatai? Maga egyértelműen művész- és bohémalkat volt. Vajon milyen erdélyi művészekkel került kapcsolatba? Jó lett volna a tanulmányt illusztráló képekhez magyarázatot is fűzni. Van, amelyiken eredetiben olvasható a megnevezés szövege, de nem biztos, hogy a Peles-kastélyt vagy valamelyik templombelsőt mindenki felismeri.

Az első kötet második nagy fejezete az *Adattár* (Köpeczi Sebestyén József életével kapcsolatos okmányok és levelezések). Ez 447 lapon 919 tételt közöl, s ezekhez 1311 jegyzet csatlakozik. Ez magában is egy könyvet kitenne! A levelek nagy része az Erdélyi Múzeum-Egyesülettől elkobzott, s jelenleg az Országos Levéltár Kolozs Megyei Fiókjánál (korábban Állami Levéltár) őrzött 608. számú állagból való: Sebestyén személyes levelezése 1947 májusáig. Ezt sikerült kiegészíteni a Székely Nemzeti Múzeum, különböző püspökségek, budapesti levéltárak rá vonatkozó irataival, levelezésével. A kötet minden tételnél pontosan jelzi a feladót, a keletkezés helyét és idejét, s ha megőrződött, a borítékon található címezést is, végül pedig a lelőhelyet. A levelek többsége felkérés valamilyen heraldikai munka, pecsét, zászló elkészítésére, s a kivitelezéssel kapcsolatos részletekbe avat be. Kiderül például, hogy Erdély és a Partium kortárs kato-

likus püspökeinek ő készítette el a címerét (Mailáth Gusztáv Károly, Vorbuchner Adolf, Márton Áron, Fiedler István, Napholz Pál, Pacha Ágoston, Sándor Imre püspöki helynök), de Erdélynek, egyházkerületeknek, kollégiumoknak, egyesületeknek is rajzolt – máig használatban lévő – címert, jelvényt. Egy-egy rajza valósággal ámulatba ejti a nézőt. Kelemen Lajos írja: „Te oly pontos és szép munkát szállítottál, hogy leveszem a kalapom ez előtt a nagy ügyet igaz lélekkel szolgáló teljesítmény előtt” (94. sz.); „Rajzaid felséges szépen mutatnak... Te a lerajzolt épületekbe lelket vittél, a mi égő, fájó, lobogó erdélyi lelkünket...” (110. sz.). Jancsó Elemér: „Tegnap nagy örömmre megérkezett a családfa... Anynyira szép és annyira tetszik, hogy külön jelzőkkel ezt kifejezni nem is tudom. Az egész család és Kelemen Lajos is el vannak ragadtatva (514. sz.). Szabó T. Attila: „És még egyszer melegen köszönöm azt a gyönyörű címert, amelyet oly szeretettel festettél nekem..., a múltkoriban elvittem a Pászortúz-asztalhoz. Ott volt Tavaszy, Varga Béla, Kovács László, Imre Lajos, Gönczy László, Maksay Albert, Tamási Áron, Vásárhelyi Ziegler Emil, Járosi Andor, Kéki Béla, Ligeti Ernő és mások. El voltak ragadtatva tőle” (545. sz.).

A levelezés közel felét Kelemen Lajosnak az igen terjedelmes episztolái teszik ki. Ezek jó része a Lukinich-féle Bethlen család történetének illusztrálásával kapcsolatos. Érdekességük vi-

szont abban rejlik, hogy a kolozsvári levéltáros szinte rendszeres tudósításkat küld vidéki barátjának a kolozsvári tudományos-művelődési életről. Állandóan panaszkodik, hogy mennyi levéllel zaklatják, de ugyanakkor ő írja a leghosszabb leveleket. Ezekből kibontakozik a „konzervatív tábor” véleménye az egyes írókról, tudósokról, politikusokról. A roppant puritán Kelemen Bethlen György és az általa vezetett Országos Magyar Párt híve, s akik más nézeteket vallanak, azokat igen gúnyosan kezeli. Ide csak az erdélyi művelődéstörténet nagyjaira vonatkozó gúnynevekből, jelzőkből válogatunk: Ping-Pong Sándor, Ping-Pong Pápa (Makkai Sándor), vén intrikus farizeus (Benedek Elek), léha és jellemtelen Bánffy Miklós, Helikon Jánoska (Kemény János), szalonfiúcska-nagyságos úrfi Kuncz Aladár, kártyás fél zsidó Hunyady Sándorka, Kovács (Kaján) Jenő (Szentimrei), Tamási Góbé úr, „két fekete népi szabadkőműves” (Szentimrei, Kacsó). Budapest rendszerint Judapest, az oda valók judapesterek. Természetesen az unitárius egyháziakról is megvan a véleménye. Örvend Boros György püspökké választásának, az ellenfél Kiss Elek bicsérdista, „ki panyókára vetett nagykabáttal ment még tavaly is sétálni, nadrágzsebbe sülyesztett kezekkel és zöld nyakvédővel jelenik meg temetésen” (164. sz.). 1933-ban elmeséli az unitárius két nőszervezet közti vetélkedést. Egyik oldalon áll a „vén, uralkodni vá-

gyó, hiú süket püspökné”, a másikon legjobb barátjának a kispolgári pletykás felesége. Az asszonyi áskálódás úgy elmérgesíti közte és barátja (a jegyzet szerint Gyallay Domokos) közt a viszonyt, hogy kénytelen ezt párbajra provokálni. Igazán várjuk, hogy Sas Péter tegye már közzé az évtized óta ígérgetett sokkötetes Kelemen Lajosnaplót.

A levelek szövegében néhol téves olvasat található. Feltételezhetően a bedolgozó munkatárs nem tudta, hogy a Gyilkos-tóhoz közel eső Gheorgheni nem Györgyfalva, hanem *Gyergyószentmiklós*. A 80. levélben említett kötetben nem 15 év, hanem *ív* van. A fősvény Gyergyayné 1 tojással nem két, hanem *hét* tagú családjának gyúrat laszkát. A 110. levél nem Sebestyénnek, hanem *Lukinich*nak szól. A 130. levélben református *papok*ról és nem *lapok*ról van szó. A 191. levélben említett békéscsabai nyomda nem Kern, hanem *Kner* névre hallgat. A 231. levélben az EME *ügyeiért* (nem *ingyért*) izgul a levélíró. A 320-as számtól következő levelekben Adorján Gábor néha Géza keresztnévre vált át. Virgil Damian román levelében nem a címer értékeiről, hanem *színeiről* lehet szó (valori – *culori*). Az 570. levelet Szabó T. Attila jól olvashatóan Budapestről keltezi, mégis egy sorral felette Kolozsvár szerepel feladói helyként. A hasonló dolgokra a kiadói szerkesztő is felfigyelhetett volna. A jegyzetelést nagyon helyesen úgy oldotta meg Sas, hogy

mindegyik levelet külön egységnek tekintette. Tehát ha egy címertani munkát említenek húsz levélben, mindennütt megadja a teljes címet, vagy utal az előző jegyzet számára. Ez személyek esetében is így történik. Ugyanis feltételezhetően – a recenzenst kivéve – senki sem fogja ezt a sok levelet folyamatosan végigolvasni. Itt is előfordul, hogy a jegyzetelés túlbonyolódik. Kelemen Lajos egyik levelében a „rosszmájú, epelelkű, fanyar és irigy jezsuitát” – Varjú Elemért említi (270. sz.). Ezt az 558. sz. jegyzettel akarja magyarázni a kötet. A jegyzet átutal a 483. számra, onnan a 172-re. S kit találunk ott: a Kelemen által nagyra becsült gróf Bethlen Béla politikust. Egy ilyen hatalmas szövegrengetegben szinte elkerülhetetlenek a hasonló elírások.

A 646 lapos második kötet szintén két részre oszlik. Az első 305 lapon Köpeczi Sebestyén valamennyi magyar nyelven megjelent (szám szerint 60) és kéziratban maradt (33) írását olvashatjuk. (Néhány dolgozata német kiadványokban jelent meg.) Ezekhez 430 jegyzet társul. E részt a bibliográfia – a megjelenési helyekkel – és a kéziratok lelőhelyének felsorolása zárja. Ez így magában is egy önálló kötetet tehetne ki.

Az írások jó része címerismertetés, családtörténeti adatolás, műemlék- és klenódium-leírás, jelentés kutatóútról, jegyzőkönyv műemlékek állapotáról, feltárásról. Ez utóbbiakból néhány az előző kötet *Adattár*ában is

olvasható. A templomleírásoknál mindegyik történelmi egyház műemlékei előfordulnak. Római katolikus (Kolozsvár – Szentpéteri, ferences, minorita, Szent Mihály-templom, Csík-szenttamás, Csíkkarcfalva, Gelence, Kisbács, Osdola), lutheránus (Brassó – Fekete-templom, Barcaújfalú), református (Kolozsvár – belvárosi, monostori, Bibarcfalva, Borosbenedek, Bögöz, Fotosmartonos, Hídvég, Kézdivásárhely, Küküllővár, Mezőkeszű, Misztótfalu, Sepsiszentgyörgy, Szék, Zabola) és unitárius (Ádámos, Árkos, Bözödújfalú, Csegez, Dicsőszentmárton, Kide, Kolozs, Kövend, Küküllődombó, Küküllősárd, Magyaroszovát, Nyárádszentlászló, Rava, Sepsikilyén, Székelykál, Tordátfalva, Torockószentgyörgy) kincsekről, épületekről olvashatunk. Hiányoljuk a néhol idézett hosszabb latin nyelvű szövegeknek a magyar fordítását. Tizenhat unitárius templom klenódiúmainak leírása az egyházi Gyűjtőlevéltárból került elő, s most jelenik meg első ízben. Boros György püspök 1930. május 12–26. közötti háromszéki vizitációja alkalmával találkozott Sebestyén Józseffel, s a Kelemen Lajostól kapott ötlet alapján megbízta a heraldikusunkat az unitárius templomok értékes tárgyainak a leírásával. Különben az Unitárius Egyház címerét is Köpeczi festette meg (három változata a II. kötet 599. lapján látható).

A kötet második fele hatalmas képanyagával szinte ellentétezi az első

részt. Míg az írások inkább csak kényeszerűségből születtek, jó részük a rajzok magyarázata, itt a képek maguktól is megszólalnak, elmondják, ki is volt Köpeczi Sebestyén József. E rész a *Képzőművészeti munkássága* című számbavétellel indul (a nyomda ördöge ezt véletlenül a Sebestyén-dolgozatok jegyzete elé iktatta bel!): 15 festmény, 122 címer, 7 családfa, 5 díszoklevél, 24 pecsét, 8 iparművészeti alkotás, 7 emléktábla, 12 zászló, 11 jelvény, 33 ex libris, 22 könyv borítója és illusztrációi, valamint lapfejlécek, pénz- és emlékérmék megnevezése található itt. A képanyag első része Köpeczi fekete-fehér fényképfelvételeiből ad válogatást: 176 építészeti, 79 műtárgyfelvétel. Nagy részük ma már egyedüli megőrkítése egykor állott épületeknek, eltűnt műkincseknek. Ennél sokkal gazdagabb a művész eredeti munkáit tartalmazó második rész. Ennek nagyobbik hányada fehér-fekete ábra: 255 címer, 39 pecsét, a Lukinich-kötet 13 vázlatképe és 125 rajza, 8 ex libris, 111 vázlatrajz. A kitűnő minőségű színes képek a Sebestyén-alkotások minden kategóriájából válogatnak. A 233 reprodukció jól szemlélteti a festőművész és a címertervező munkásságát, máig fellelhető hagyatékát. Itt néhány róla készült festmény, szobor, sírjának képe zárja az összeállítást.

Mindkét kötethez külön névmutató járul.

Könyvkiadásunk utóbbi két évtizedében talán még nem jelent meg eh-

hez fogható terjedelmű és minőségű művészeti kiadvány. Négykötetnyi anyagot egyesít: életrajzi tanulmány; Adattár; Köpeczi Sebestyén József írásai; album. Így együtt kimeríti a szerző teljes feldolgozását, hagyatékának közvételét. Szinte hihetetlen, hogy ezt egyedül Sas Péter hozta össze. Hiszen több száz oldalnyi kéziratot kellett kibetűznie, ezernél több képet kellett nyomdakész állapotba hoznia. Mégis túlzás őt mindkét kötetten szerzőként feltüntetni. A címlap verzóján olvasható a helyes megfogalmazás: „A kötet szöveg- és képanyagát összegyűjtötte, összeállította és szerkesztette Sas Péter”. Ehhez még a „bevezető tanul-

mányt írta” szókapcsolatot is hozzá lehetett volna fűzni, s így kitenni a címlapra. A könyv terjedelméhez képest kevés a kifogásolnivaló. Azt viszont elsősorban a kiadói szerkesztőknek és a korrektornak kellett volna észrevenni, s a szerzővel egyeztetve helyesbíteni. Az évenként számos kötettel jelentkező szerző – ha tényleg egyedül dolgozik – képtelen elégszer elolvasni a kiadványok szövegét. Nélkülözhetetlenek a jó szemű korrektorok.

Köpeczi Sebestyén József e kiadványnak köszönhetően visszatért szellemi és művészi panteonunkba.

Gaal György

Kovács Sándor: Angolszász–magyar unitárius érintkezések a 19. században. Erdélyi Múzeum-Egyesület [Erdélyi Tudományos Füzetek 269.], Kolozsvár, 2011. 288 old.

Olyan monografikus igénnyel megírt olvasmányt ismertettek, amely a létrejöttét elősegítő kutatás hiánypótló jellege miatt nagy érdeklődésre tart számot. A kapcsolattörténetek kutatóinak forrásokat, tájékozódási pontokat és újabb irányokat kínál a szerző oly módon, hogy közben élvezetes történeteket épít az egyes csomópontok köré, amelyek ekként megrajzolják az erdélyi és magyarországi angol–magyar érintkezések térképét és viszonyrendszerének alakulását.

A Szegeden megvédett doktori dolgozat szerkesztett kiadását olvashatjuk.

A magát későpozitivistának tekintő szerző az angolszász–magyar érintkezések századnyi történetének elbeszélésére vállalkozik, ami nem könnyű feladat, ha felidézünk, hogy a kiválasztott időintervallum eseményekben és történelmi változásokban mennyire gazdag. Annak ellenére, hogy a jól érvelő bevezetés nyíltan rámutat a követett módszertani irányra, a leíró jellegű adatfeltárássra, mégsem bírálható a kötet ebből a szempontból, hiszen elsődlegesen egy doktori disszertációvá felépülő, több éves kutatást rendszerez, egy nagyon szórt, széttartó korpuszból próbál történetet alakítani. A válasz-